

A megrendültek közössége ma

Jan Patočka halálára emlékezve

I.

A legendás cseh mártír-filozófus, Jan Patočka 1907. június 1-jén született és 1977. március 13-án hunyt el a Charta '77 nyilatkozat közreadását kísérő rendőri zaklatások következtében. Művei 1992-től kezdve jelentek meg magyar nyelven (első ízben a jelen cikk szerzőjének tollából, lásd *Új Magyarország Magazin*, 1992. augusztus 1., 2. évf., 181. sz., 13). A drámai sorsú cseh gondolkodó az 1990 körül lezajlott rendszerváltoztatás filozófiai vezérsillaga lett, miután vezetésével cseh és szlovák értelmiségiek nyilatkozatban álltak ki a brutális szovjet elnyomással szemben. A nyilatkozatot annak idején magyar részről is többen aláírták, ami nyilvánvalóan nem volt veszélytelen cselekmény. Köszönhetően a szerző nemzetközi hírnevének, Patočka művei közül több is megjelent magyarul, legutóbb a Magyar Művészeti Akadémia adta közre *Platón és Európa* című munkáját Varga György értő fordításában. Ám a kiadvány sajnálatos módon szinte visszhangtalan maradt a hazai filozófiai élet berkeiben.

Már ez a hallgatás is sokatmondó. A cseh filozófus azonban ennél durvább visszaélés áldozata manapság, s ennek elkövetői sokszor maguk sincsenek tisztában a visszaélés jelentőségével, ami Patočka egész életművét, mártíromságát, gondolkodása és közéleti szerepvállalása értelmét érinti. Jól megragadhatjuk ezt a jelenséget Patočka nevezetes kifejezésével: „A megrendültek szolidaritása” vagy „közössége” a gondolkodó utolsó, nagyobb lélegzetű művének, az *Eretnek esszék a történelemről* című szöveggyűjteménynek a kulcskifejezése, amely első ízben 1975-ben jelent meg szamizdat formában (magyarul a *Mi a cseh?* című kötetben 1996-ban). A „szolidaritás” szóhasználata mögött ott állt Karol Wojtyła, a későbbi Szent II. János Pál pápa 1969-ben publikált *Osoba i Czyn (Személy és cselekvés*, angol fordításban *The Acting Person*) című munkája, s hatása meghatározó volt a lengyel Szolidaritás mozgalom elnevezésében és tevékenységében is az 1980-as évektől kezdve. Idekapcsolódik Orbán Viktor 1987-es szakdolgozata

MEZEI BALÁZS (1960) vallásfilozófus, irodalmár, habilitált egyetemi tanár, a Corvinus Egyetem kutatóprofesszora.

is, amely *Társadalmi önszerveződés és mozgalom a politikai rendszerben. A lengyel példa* címmel készült el, és a szolidaritáson alapuló, önszervező mozgalmak értelmezésére irányult. Ha szakdolgozati szinten is, feltárja a szolidáris önszerveződés azon formáját, amelyben a patočkai megrendültek közössége megjelenik. Mindkét szöveg háttérben a szovjet időszak elnyomásának alaptapasztalata áll, amelynek következtében a szolidaritásban egymásra találók új közösséget, új nemzeti egységet, új szellemiséget s végeredményben új Európát kívántak megalkotni.

Patočka felfogása mestereinek munkájában, Husserl és Heidegger gondolkodásában gyökerezik. Mindkettő hivatásának látta, hogy a 20. század megrendítő válságát meghaladva újfajta gondolkodást hozzon létre, amelyben leküzdhető és meghaladható az európai összeomlást előidéző erők hatása. Ezen erőket a két korszakos gondolkodó a külsődlegesség, a lényegtelenség, az értetlenség eluralkodásában látta. Patočka ezt a kritikát folytatva hangsúlyozta az egyén, a személy fontosságát, aki az embertelen pusztítás láttán megnyílik a megtérés, a *metanoia* tapasztalatára. Ez a *metanoia* – a gondolkodás átalakítása – Patočka felfogásában végső emberi őszinteséget hoz létre, a gonosz teljes elutasítását és egyben megnyílást az abszolút Jóra. Az abszolút Jó mindannak elhagyása, ami árt: a fizikai, lelki és szellemi rossz elvetése, a hazugság elutasítása, a gyilkosság megtagadása s különösen elutasítása a félrevezető, halálos ideológiák minden fajtájának. Ez talán utópisztikusnak tűnik, de Patočka – mélyen krisztusi értelemben – nemcsak elérhetőnek, hanem elkerülhetetlennek is állította ezt az átváltozást mind az egyén, mind a közösség szintjén.

A háttérben a 20. század megrázó háborús tapasztalata áll, középpontban a frontélmény témájával. A frontélmény, az I. és II. világháború katonáinak döntő tapasztalata lényegében a köznapi normalitás teljes összeomlását tartalmazza, amiben minden, ami megszokott, elfogadott, hitt és remélt, összeomlik a véres pusztítás realitásának súlya alatt. A frontélmény Patočka felfogásában új dimenzióval bővül a totalitárius, embertelen hatalom brutális elnyomása idején, amit Patočka csehként a német megszállás alatt, illetve a szovjet elnyomás évtizedeiben egyaránt megtapasztalt. A megrendülés a politikai hatalom elnyomása alatt teljeseedik ki: a háborúnak vége, a köznapi rend visszaállni látszik, de a politikai hatalom üldözése következtében nincs mód az emberi élet értelmes helyreállítására. Az egyes ember s különösen a gondolkodó továbbra is kiszolgáltatott a hatalom fizikai, lelki és szellemi önkényének – oly mértékben, hogy minden megszokott, külső, hagyományban adott kapaszkodót, értelmes szerkezetet kénytelen feladni. A megrendülés Patočkánál már nem a fizikai szenvedés és a véres halál tapasztalatában jelentkezik, hanem abban, hogy a közvetlen életveszély elmúltával a helyreállított hatalom továbbra is fenntartja a fizikai, lelki és szellemi megsemmisítés mindennapos fenyegetését.

Ez a fenyegetés a háborús veszély súlykolásában jelentkezik, egyfajta háborús pszichózis fenntartásában, az Ernst Jünger-féle „totális mozgósítás” kényszerében, ami az adott társadalmat a folytonos kiszolgáltatottság állapotába

helyezi. Patočka külön kiemeli, hogy az 1945 utáni időszakban a háborús pszichózis az atomháború rémének formájában telepedett rá az emberiségre. A megrendültek ennek a pszichózisnak az áldozatai, mivel napról napra szembe-sültniük kell a háborúra hivatkozó brutális elnyomás tényeivel. Az atomháború mint közvetlen életveszély egyszerre fenyegeti az egyént, a kisközösséget, s az egész emberiséget. Az atomháborúra hivatkozó elnyomó hatalom az Éjszaka sötét uralmát valósítja meg, miközben a Nappalt – Patočka szimbolikus kifejezéseit használva –, a köznapi élet normalitását ugyancsak bevonja a fenyegető Éjszaka körébe. Patočka mégsem állítja, hogy a megrendülés, amelyet az emberiség szükségképpen átél a háborús pszichózis körében, mindenkit eljuttat a *metanoia* állapotába. Csak azokat változtatja meg, akik hajlandók a megrendülést valóban befogadni, átélni, elvinni legvégső következményeiig. Az emberek egy része Patočka szerint elhárítja magától a megrendülést, és igyekszik úgy élni, mintha nem lenne kiszolgáltatva az arctalan, elnyomó erőszak önkényének. Ám vannak, akik nem hajlandók a beteges konformizmusra; akik szembefordulnak a háborús pszichózissal; akik nemet mondanak az elnyomásra, a háborús uszításra, a totális mozgósításra, akik nem hajlandók fegyvert fogni és fegyvert adni, mert átadták magukat a megtérés megújító erejének.

II.

Ez az erő: a felelősség felfedezése. Felelősség elsősorban önmagunk iránt, amennyiben saját magunknak az őszinteség, a kendőzetlenség teljességével tartozunk. Szembe kell néznünk saját vétkeinkkel, és el kell határoznunk, hogy a Jó örök égisse alatt soha nem ártunk magunknak és másoknak. Felelősségünk ezzel minden életre kiterjed; egyben arra is, hogy felhívjuk mások figyelmét a háborús pszichózis, az ezzel összekapcsolódó brutális elnyomás ember-telenségére. A valóban megrendültek „látják a lényegét”, ahogyan Patočka fogalmaz; nem engednek a manipulatív propagandának, amely azonnal lepleződik abban, hogy a háborút békének mondja, s az emberiséget elpusztítás-sal fenyegető végső csapást trükknek vagy blöffnek állítja. S Patočka nemcsak az egyes megrendültekről beszél, hanem a megrendültek szolidaritásáról, közösségről is. A megrendültek a maguk útján jutnak belátásra, de azonnal felismerik, hogy nincsenek egyedül: közösségük van. Új közösség születése megy itt végbe, a megrendültek szolidaritására épülve, amelynek tagjai már nemcsak egyénként, hanem a maguk egészében is szembefordulnak a pusztító-uszító hatalommal.

Ez a hatalom valós: képes fizikailag, lelkileg és szellemileg is pusztítani, ezért a vele való szembefordulás a legnagyobb kockázat. A megrendültek közössége vállalja ezt a kockázatot. Újra meg újra felismeri azokat, akik e közösségbe tartoznak, akik a kényszerű ovációban sem emelik tenyerüket tapsra,

hanem még a túlnyomó többséggel szemben is képesek kimondani: ELÉG VOLT! Elég volt a háborús uszításból, az erre hivatkozó emberellenes elnyomásból, a demokratikus közösségek szétveréséből, a jogszerűség eltiprásából, a korrupció mocsárlázából, az értelmes beszélgetés felszámolásából, a másként gondolkodók kiközösítéséből és ellehetetlenítéséből! Elég volt abból, hogy akik tegnap még a legnagyobb pacifisták voltak, mára professzionális háborúpártiak lettek, s akik tegnap minden fegyver ellen tiltakoztak, ma tankokkal, repülőkkel, atombombával akarnák elérni az úgynevezett békét. Ez a béke azonban már nem is a temetőké, hanem az emberiség végső pusztulásáé. Ezért a megrendültek közössége szembefordul ezzel, elveti az Éjszaka propagandáját. Felelősségét felismerve kimondja a háborús szövegek tarthatatlanságát, felszólít mindenkit a valódi békére, az azonnali fegyvernyugvásra, a tűzfegyverek helyett az őszinte emberi szó bevetésére a valódi béke elérése végett.

Patočka tanítása a megrendülésről, a *metanojáról* és a megrendültek közösségéről egykor elvezetett azon körök kialakulásához, amelyek elérték az Éjszaka akkor legerősebb hatalmának megtörését, a szovjet birodalom összeomlását. E körökben egyesült mindenki, aki a legkülönbélebb filozófiai, vallási, eszmei háttérrel is egyetértett abban a felelősségben, amellyel az akkori nemzedék a jövőnek tartozott. E körökben, miként a Charta '77 aláírói között, szinte mindenki megjelent, aki a brutálisan elnyomó propaganda helyett a valódi békét akarta. Adott volt a keret, amelyben a megrendültek összefoghattak, a szolidaritás ereje, amely összefogta őket, az egyetértés, amely mindenkit áthatott: nemet kell mondani a kíméletlen elnyomásra, a háborús propagandára; ehelyett az egyetlen út a valódi, őszinte, emberi és emberséges béke. Idézzük fel: a megrendültek közössége olyan körülmények között formálódott, amikor egy félmondat is elég volt ahhoz, hogy valakit letartóztassanak; egy utalás is ahhoz, hogy a besúgó jelentése nyomán az ember elveszítse az állását. A félelem ezen állandó rettegetését jól ismerték szüleink 1956 után, amikor bárki a siralomházban köthetett ki függetlenül valós tetteitől; s azok is, akik az 1970-es és '80-as években eszmélődtek, amikor – a lekenyerezés, a megrontás mellett – a fenyegetés fenntartása volt a hatalmi elnyomás legbiztosabb eszköze.

III.

Ma az akkori folyamat ellenáramában sodródunk: a megrendültek közösségének egykori tagjai közül sokan elfordulnak a korábbi céloktól. Ma már nem esik szó a megrendülésről és a szolidaritásról; nincs szó *metanojáról*, az erőszak elvetéséről. Akik tegnap még erőszakmentességet hirdettek, ma az erőszakban látják a megoldást; akik egykor békét követeltek, ma háborúra buzdítanak; akik az atomháború veszélyében az emberiség végső pusztulását látták, ma kinevetik ezt a veszélyt. Elfelejtve a háború iszonyatát háborúra sarkallnak; elvetve a békét azokat hallgattatják el, akik a béke szót egyáltalán kimondani merészelik.

Azokat káromolják, akik kitartanak a NEM felelősségteljes álláspontja mellett, akiknek még van bátorságuk szembefordulni az Éjszaka újjászervezett erőivel. Ez az erő már kiismerte a megrendültek közösségének felelősségét, ezért propagandájában hangsúlyt kap a régi téma: aki igazán „békét” akar, most a háborút kell, hogy pártolja; aki élni akar, a halált kell, hogy válassza; a felelősség ma nem más, mint felelőtlenység, az értelmesség értelmetlenség, a befogadás kirekesztés – s az igazság ma megint csak: hazugság.

Van-e még helye az értelmes beszélgetésnek? Patočka és társai – idehaza éppúgy, mint külföldön – a megrendülés és megtérés élményében felismerték az ésszerűség azon végső, emberi és emberséges keretét, amelyben minden beszélgetés lehetővé válik. Az értelem közege ez, amely értelmesség tesz minden életet, történelmet, gondolkodást, társadalmat, politikát és gazdaságot. Ma azonban látjuk, hogy az ésszerű keret megroppant; az értelem magzatvize felhígult, szétfolyt. Az értelmes beszélgetés olykor már teljesen lehetetlenné vált. E mögött, akárhogy nézzük is, az egykori megrendülés, megtérés, *metanoia* megtagadása áll. A Jó elárulása s ezen belül: Patočka küldetésének elárulása. A megrendülést elfeledve a megrendültek közössége is felbomlik; a megtérés követelményét elhagyva az őszinteség helyét ismét a hazudozás, a rágalalmazás, a félrevezetés veszi át; az ártalom tilalmát felcserélik az ártás imperatívuszára, s aki erre nemet mondana, azt a legarchaikusabb módon számúzik, kiközösítik, derékba és kerékbe törik. Visszatérnek tehát azokba a vészterhes időkbe, melyeket a megrendülés hatalma egyszer már legyőzött, melyek tanulságaképpen kiemelkedett a megrendültek közössége. S ha ez a visszatérés kiteljesedik, az emberiség ismét előlről kezdheti a megrendülés sziszifuszi munkáját.

Ne menjünk el szó nélkül amellest, ami a mai világpropagandában történik. Nem arról van szó, hogy egy adott háborúban kinek van igaza, ahogyan arról is kevés vita lehet, hogy a nemzetközi jog szerint kit terhel és mekkora felelősség. Hanem arról van szó, hogy mindez nem indokolja, aluldeterminálja azt a totális ideológiai mozgósítást, amely groteskségben, abszurdításban messze felülmúlja – csak hogy Patočka korában maradjunk – a *Szigorúan ellenőrzött vonatok* régi történetét. A mai abszurdítás mögött nem egyszerűen a szimpla fizikai erőszak, a halállal fenyegető kivégzési impetusz sötét alakja magasodik; nem egy Leviathán, ahogyan Hobbes elképzelte és Sztálin megvalósította, hanem egy teljesen inkonzisztens monstrosítás, amelynek még neve sincs. Lényege, ha jól értjük, minden abszurdítás gusztustalan összegereblyézése, kezdve a nemi visszaélésektől az egyházi hagyományok, a klasszikus művészi, filozófiai, tudományos érték megcsúfolásán keresztül a régi pusztító ideológiák szégyentelen felvállalásáig, legyen szó marxizmusról vagy hitlerizmusról. Mindent összekeverve, szimulálva és disszimulálva állítják elénk a követendő mintát, amelynek lényege, hogy antiminta: minden percben változik, s minden változata tapsvihar-kötelezettséggel jár. Tegnap ezt hirdették fennhangon (kötelező tapsvihar); ma az ellenkezőjét (ugyancsak kötelező ováció); ma a fekete fehér, holnap a fehér fekete, s mindezt oly erőszakossággal adják elő reggel, délben és este,

hogy ember legyen a talpán, aki még követni képes ezt az állandó metamorfózist. Ha valamit mégis felismerhetünk, az a régi ideológiákkal szemben megjelenő kardinális különbség: azok ugyanis valamilyen szinten igyekeztek következetesek lenni, valami logikai összefüggést fenntartani, mégoly alacsony formában is. A mai totálideológia azonban a következetesség, a logikai konzisztencia, az igazság bárminemű fogalma ellenében átfogóan igazságtalan. A jelenséget manapság gyakran a *post-truth* kifejezésével illetik, de ez ne tévesszen meg senkit: nem teoretikus felfogásról, a legkevésbé sem álláspontokról van itt szó, hanem a Radnóti-féle elaljasulásnak a költő által tán nem is sejtett mélységéről. S amidőn azt mondják: ez a történelem „jó oldala”, hazudnak. A történelem éppen általuk veszíti el minden értelmét, a jó és a rossz különbsége minden jelentőségét, éppen ők teszik érthetlenné mindazt, amiért a megrendültek közössége egykor nekilátott világmentő munkájának.

Harminc évvel ezelőtt a szovjet elnyomás közegében a megrendültek közössége a jövő útjaként jelent meg. Ez a jövő a tisztességes, jogszerű, szabad választáson, szociális piacgazdaságon, a kereszténység közös elvein épülő európai államforma céljaként jelentkezett, amelynek alapja a nemzeti szuverenitás, a békés koordináció és kooperáció volt egy olyan világgözösségben, amelyben a közös Európa-ház épülete – ahogyan sokan fogalmaztak akkoriban – Lisszabontól Vlagyivosztokig húzódott volna. Ahogyan a megrendülés volt a személyes alap, a megrendültek közössége a közösségi fundamentum. S noha az évek során a megrendülés ereje gyengült s a közösség is forgácsolódott, az alap szilárdan állt: a gondolkodás a megrendülésből táplálkozik, a közösség a megrendültek szabad és szuverén közössége. Noha árulás korábban is történt, a döntő törést 2006 eseményei hozták el Magyarországon: a zárt körben elmondott, önleplező *sermo oesoediensis*, a békés ünneplőkre ráküldött kegyetlen rendőrroham, az arctalan és halálos erőszak mind tagadhatatlanná tette, hogy a megrendültek közössége végzetes árulás célpontja lett. A hazugságbeszéd ezen a ponton vált igazságbeszéddé azok szemében, akik felmondták a megrendülés közösségét... Ám a Nappal erői mégis magukra találtak, ezért 2010 után úgy tűnt, a nemzeti egyetértés, a megrendülés közössége helyreállítható. Az elmúlt évtized, végül a világjárvány és az új világháború nyomán azonban letagadhatatlanná vált, hogy a közösség helyére ismét az Éjszaka és a Nappal *polemosza* lépett. A megrendültek közössége nemcsak elárulva áll ebben a küzdelemben, hanem minden oldalról kitéve az Éjszaka fenyegető erőinek.

IV.

Hogyan érthetjük meg a jelen helyzetet, s mit tehetünk a közösség fenntartása végett? A válasz korántsem annyira nehéz, mint az az árulás tényeivel szembeesülve elsőre látszik. Patočka felfogásait továbbgondolva a megrendülés és

a *metanoia* döntő jelentőségét kell kiemelnünk. Megrendülés nélkül semmiféle értelmes emberi élet nem gondolható el; megtérés nélkül nincs igazság, igazság nélkül nincs valóság, a *metanoia* tehát: a „valóság vallása” (megvallása, bevallása, vállalása) ma éppúgy, mint a 2000-es években, amikor erről visszatérően elgondolkodtam. A valósághű élet, a valósághű gondolkodás és cselekvés mindennek az alapja – akkor is, ha ezt mind a világközösség, mind a helyi közösségek szintjén újra meg újra támadás, árulás éri.

A megértés feladatában azonban még mélyebbre kell hatolnunk, az alapok azon mélyrétegébe, amelyet visszatérően a *refusivum sui* elvének kifejtéséhez és megértéséhez kötöttem. A magyarra pontosan lefordíthatatlan kifejezés jelentése: az önmegtágadás egyben önhelyreállítás is (a *refundo* latin ige két alapjelentését egybeolvasva). A mai valóságtágadással szembesülve a *metanoia* meg erősítése a kiindulópont; erre épül a *refusivum sui* alkalmazása, amely elv már szerepel Patočka mérlegeléseiben is. A Hérakleitosz-féle *polemosz*, miként a régi görög szerző töredékeiben olvassuk, „mindennek szülője”. Patočka úgy érti ezt a gondolatot, hogy az Éjszaka fenyegetésével szemben – mely a Nappalt is maga alá akarja gyűrti – magunkra kell vennünk a szenvedés küzdelmét, a *metanoia* gyötrelmeit, annak a megrendülésnek a közegében, amely e gyötrelemben az újdonság szülési fájdalmait éli át és ismeri fel. A valóság mindenkor újdonságsszülő; a megrendülés erre az újdonságra tekint előre: a személyes, a közösségi, az emberi újdonságra, amely az elfajzott világot maradéktalanul átalakítja, azaz visszavezeti a valósághoz. A megrendültek közösségét ez a vízió fogja össze, a közösség ebben a távlatban maradhat meg: a személyes megrendülés és közösségi kiteljesedés összefüggésében, mindazon árulás – kiszolgáltatás, visszaélés, tagadás – ellenére, amit a jelen helyzetben át kell élnünk, meg kell tapasztalunk, miként a szülő nő is megtapasztalja a szülési fájdalmat. S ahogyan Jézus szavai szólnak: „Amikor azonban megszületik a gyermeke, azon való örömeiben, hogy ember született a világra, nem gondol többé a gyötrelmeire.”

A megrendültek közössége mind a személyek szintjén, mind közösségében ma gyötrelmek hordozója. Elárulói a személy teljes felszámolására, a közösség elpusztítására törekednek. Ennek eszköze, miként Patočka tapasztalatában, ma is a háború. A kiprovokált szenvedés, a képmutató vádaskodás ennek okairól már önmagában is világossá teszi az esemény alapjellegét, pusztító irányát. A ráépített ideológiai propaganda célja, hogy a kérdezőket elnémítsa, a másként gondolkodást megszüntesse, egyetemes *Gleichschaltung*ot kényszerítsen az emberiségre, az igazságot gaszággá, a valóságot valótlanossá torzítsa. Mindez mégsem sikerülhet: a megrendültek *metanoétikus* közössége szembefordul a valósághamisítással, és gyötrelmeit magára vállalva kitart a valóság vallásában. Ennek eredménye, Jézus példázatához hasonlóan, a szülés: a megrendültek közössége, miként az anya, elfelejti gyötrelmeit, amikor látja: új ember született a világra. Ez a reménybeli újdonság éltette és élteti ma is a megrendültek közösségét.

V.

Jan Patočka olvasása abban segít, hogy megértsük a megrendülés döntő jelentőségét abban a világban, amely agyartúr módon ma már a megrendültek szolidaritását is az élet, a béke, a megegyezés ellenében használja, s jelszava ismét: az iótagentes igazság. Patočka ezt soha nem fogadta volna el: mindig is elvetette a manipuláns félrevezetést, az őszinteség képmutató tagadását, a rágalmat s a bosszút, az ártalom minden formáját, melyek helyett a szabad, emberi és emberséges szón alapuló megegyezés megkerülhetetlen fontosságát emelte ki. Halála évfordulójának közelén idézzük fel a mártír-filozófus emlékét és térjünk vissza a megrendülés, a megtérés, a valós őszinteségen nyugvó egyetértés körébe, amely az eluralkodó sötétségben is elevenen őrzi a hamarosan fellobbanó fény zsarátnokát.

TOVÁBBI IRODALOM

- Chvatík, Ivan – Abrams, Erika (eds): *Jan Patočka and the Heritage of Phenomenology. Centenary Papers*, Springer, 2011.
- Dodd, James – Hagedorn, Ludger (eds): *Religion, War and the Crisis of Modernity. A special issue dedicated to the philosophy of Jan Patočka*, 2015.
- Hagedorn, Ludger – Staudigl, Michael (Hrsg.): *Über Zivilisation und Differenz: Beiträge zu einer politischen Phänomenologie Europas*. Würzburg, Neumann, 2008.
- Jünger, Ernst: A totális mozgósítás. 2000. Irodalmi és társadalmi havi lap, 1996, 8, 2, 53–61. Fordította: Mezei Balázs.
- Kočí, Martin: *Thinking Faith after Christianity. A theological reading of Jan Patočka's phenomenological philosophy*. SUNY Press, 2021.
- Mezei Balázs: *A lélek és a másik. Jan Patočka és a fenomenológia*. Budapest, Atlantisz, 1998.
- Mezei Balázs: *Vallásbölcselet: A vallás valósága, I–II*. Máriabesenyő–Gödöllő, Attraktor, 2005.
- Mezei Balázs, M.: *Radical Revelation: A Philosophical Approach*. London, T&T Clark, 2017.
- Patočka, Jan: *A jelenkor értelme. Kilenc fejezet egyetemes és cseh problémákról*. Pozsony, 1999, Kalligram.
- Patočka, Jan: *Európa és az Európa utáni kor*. Pozsony, Kalligram, 2001.
- Patočka, Jan: *Péče o duši, I–III*. Szerk. Ivan Chvatík. Prága, Oikoymenh, 1996, 1999, 2002.
- Vajda Mihály et al.: Jan Patočka különszám. *Gond*, 1997, 13–14.